

Vilniaus miesto bendruomenių organizacinis gyvenimas XX a. 3-iajame dešimtmetyje lenkų valdžios akimis

Dr. Vitalija Stravinskienė

Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g.17, LT-01101 Vilnius

El. p. vitalija.stravinskiene@istorija.lt

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6228-3278>

Anotacija. Vilniaus miesto komisaras Kazimiežas Vimboras (Kazimierz Wimbor) išsiuntė 1924 m. pirmojoje pusėje Lenkijos vyriausybės įgaliotiniui Vilniaus mieste slaptą ataskaitą. Dokumento parengimą inicijavo Lenkijos vidaus reikalų ministerija, nurodžiusi vietinei valdžiai surinkti informaciją apie organizacinį gyvenimą atskiruose šalies regionuose. Ataskaitoje buvo aptariama įvairių miesto bendruomenių draugijų veikla, jų vadovybė, nevykusi organizacijų politinio vertinimo ir rekomendacijų dėl tolesnės veiklos. Organizaciniu aktyvumu iš kitų bendruomenių išsiskyrė Vilniaus žydai, kurie įkūrė ir išlaikė kelias dešimtis įvairaus pobūdžio draugijų. Publikuojamas dokumentas aktualus ir vertingas vykdant Vilniaus m. XX a. istorijos tyrimus. Lietuvių istoriografijoje jis beveik nežinomas, publikuotas nebuvo.

Esminiai žodžiai: *Vilnius, komisaras Vilniaus m., lenkai, žydai, lietuviai, rusai, baltarusiai.*

Abstract. In the first half of 1924, the Commissioner of the City of Vilnius, Kazimierz Wimbor, sent a secret report to the Polish government's delegate in the city of Vilnius. The report discussed the activities of various community associations in the city, their leadership, and did not hesitate to provide political assessments of the organizations and recommendations for future activities. In terms of organizational activity, the Jews of Vilnius stood out from other communities, having established and maintained dozens of associations of various kinds. The published document is relevant and valuable for conducting research on the history of Vilnius in the 20th century. The paper is almost unknown in Lithuanian historiography and has not been published yet.

Keywords: *Vilnius, Commissioner of Vilnius, Polen, Juden, Lithuanians, Russians, Belarussians.*

Įvadas

Generolui Lucjanui Źeligovskiui (Lucjan Źeligowski) 1920 m. spalio mėn. imitavus karinį maištą ir ginklu užėmus Vilnių, gruodžio 23 d. į Vilnių atvyko Lenkijos vyriausybės įgaliotinis Vilniaus m. Vladyslavas Račkėvičius (Władysław Raczkiewicz). Jis buvo pavaldus Lenkijos užsienio reikalų ministerijai¹. Netrukus pradėta formuoti jam pavaldžių institucijų vadovybė. Vienas iš tokių vadovų buvo Vilniaus miesto komisaras. Juo tapo Kazimiežas Vimboras (1887–1927), kurio įstaiga 1924 m. viduryje ir parengė publikuojamą dokumentą. Komisaras, be kitų funkcijų vykdymo, buvo atsakingas už miesto gyvenimo stebėseną ir kontrolę. Iš publikuojamo dokumento matyti, kad kai kurios organizacijos, daugiausia etninių mažumų, sulaukė akylesnio komisaro įstaigos tarnautojų dėmesio.

Publikuojamas dokumentas saugomas Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) Lenkijos vaivadijos valdybos fonde². Dokumentą sudaro 19 spausdinimo mašinėle lenkų kalba surašytų lapų. Tenka pastebėti, kad kai kurių organizacijų, ypač žydų, pavadinimai dokumente užrašyti netaisyklingai, iškraipyti.

Parengėja dokumentą išvertė į lietuvių kalbą, išnašose pažymėdama pabrauktas dokumento teksto vietas ar komentarus, laužtiniuose skliaustuose išskleisdama santrumpas ir geresniam teksto supratimui pridėdama trūkstantus žodžius. Išnašose pateikiami ir paaiškinimai, įvedantys skaitytoją į to meto įvykių kontekstą ar padedantys geriau suprasti aprašomus reiškinius. Vilniaus žydų draugijų pavadinimus ir veiklos specifiką padėjo nustatyti dr. Eglė Bendikaitė.

Visiškai slaptai

Ataskaita apie kultūros, švietimo, labdaros ir pan[asių] draugijų veiklą Vilniuje

I. Bendros pastabos

Vilniaus miestas turi per didelį skaičių draugijų lyginant su materialiniais šaltiniais, kuriuos visuomenės poreikiams gali skirti miesto bendruomenė, ypač lenkų, ir atskirų visuomenės veikėjų jėgomis ir darbu.

¹ KIRWIEL, Eleonora. *Kresy Północno-Wschdnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2011, s. 18.

² Ataskaita saugoma LCVA, f. 51, ap. 15, b. 1234, l. 67–76.

Bendru reiškiniu yra faktas, kad daug draugijų, turinčių gyvybiškų ir svarbių uždavinių, tuoj po įsikūrimo praranda savo pirminį darbo aktyvumą ir ne kartą visiškai apmiršta, nes jos steigėjus ir valdybos narius įtraukia naujas darbo baras ir naujos draugijos steigimas.

Reikia pabrėžti, kad tik santykinai nedidelis lenkų visuomenės narių skaičius aktyviai dalyvauja veikiančių draugijų veikloje. Tarp atskirų draugijų valdybos narių ne kartą galima pastebėti vieno asmens pavardę, kuri kartojasi keletą ar keliolika kartų. Todėl nieko keista, kad toks asmuo negali aktyviai dirbti visose draugijose, ypač jeigu be visuomeninio darbo jis dar dirba profesinį darbą.

Taip pat reikia pažymėti, kad daug draugijų įsikuria kaip politinės institucijos, kaip vieta, kurioje vieno ar kito politinio susivienijimo nariai atlieka partinį darbą. Dalis tokio tipo draugijų dirba labai aktyviai organizuodama savo šalininkus, kitos gi apsiriboja tik joms svarbiomis progomis keletu mitingų, metinių, akademijų ar eisenų ir pan[asiai] organizavimu arba depešų savo idėjiniams lyderiams išsiuntimu.

Vilniuje esantis draugijų skaičius nesuteikia pakankamo supratimo apie visuomeninio darbo intensyvumą, ne kartą viena kuri draugija nuveikia daug daugiau negu keletas ar keliolika kitų.

II. Lenkų draugijos

A. Mokslų draugijos:

Griežtai mokslinę veiklą vykdo tik Vilniaus mokslų bičiulių draugija, turinti gausius mokslų rinkinius, biblioteką ir mokslų leidinius, ir [Ignaco] Danilovičiaus³ vardo teisės draugija.

Reikia pastebėti naudingą Mokslų bičiulių draugijos veiklą carizmo laikotarpiu, kai draugija vienijo visą lenkų proto judėjimą Rytų kresuose, rinkdama ir saugodama ženklų lenkų kultūros paveldą.

Danilovičiaus vardo teisės draugija, kuriai priklauso Stepono Batoro universiteto Teisės-visuomenės mokslų fakulteto profesoriai ir įžymūs Vilniaus advokatai ir teisėjai, rengia daug diskusinių pranešimų, taip pat bendradarbiauja su Visuotiniu universitetu organizuojant viešas paskaitas teisinėmis ir visuomeninėmis temomis, tuo neabejotinai prisidedama prie teisininkų judėjimo aktyvinimo ir visuomenės teisių žinių gilinimo.

B. Kultūros-švietimo draugijos

Vilniuje koncentruojasi taip pat kultūros-švietimo draugijų, veikiančių Vilniaus krašte ar Rytų kresuose, centrinės valdybos.

³ Ignacy Daniłowicz (1788–1843) – iš Palenkės kilęs istorikas ir teisininkas, dirbęs Vilniaus, Charkivo, Kyjivo, Maskvos universitetuose, tyręs senuosius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės šaltinius. CITKO, Lilia. Professor Ignacy Daniłowicz and His Paleographic Legacy. Notes on the Transliteration of *The Lithuanian Letopis and the Rus'Chronicle*. *Studia Białorusienistyczne*, 2020, Nr. 14, s. 269–278.

Rytų žemių Lenkų mokyklų motininė organizacija⁴ be centrinės valdybos Vilniuje turi apie 10 rajoninių ratelių bei keletą liaudies namų. Ta organizacija daugiausiai vienija politinės dešinės veikėjus ir dažnai liaudies namuose yra rengiami tautininkų, krikščionių demokratų ir pan[ąšių] sąjungų politiniai mitingai.

Dabar pastebimas faktas, kad atskiri kairiųjų pažiūrų veikėjai taip pat įsijungia į Lenkų mokyklų motininės organizacijos ratelių veiklą ir stengiasi neutralizuoti politinės dešinės įtaką.

Už Vilniaus ribų Lenkų švietimo motininė organizacija išlaiko daug mokyklų. Neabejotinai tai rimčiausia kultūros-švietimo draugija Kresuose, kurios plėtrą stabdo materialinių išteklių stoka.

Nominaliai esanti „Švietimo darbo lenkų draugija „Šviesa“, turinti analogišką tikslą kaip ir lenkų švietimo motininė organizacija, nerodo jokios veiklos.

Šiais mokslo metais susikūrė „A. Mickevičiaus visuotinio universiteto draugija Vilniuje“, vienijanti ne tik žymius vietinės visuomenės švietimo veikėjus, bet ir S[tepono] B[atoro] u[niversiteto] profesorius. Draugija išplėtojo labai aktyvią veiklą. Aukšto mokslinio lygio viešos paskaitos sulaukia daug visuomenės narių apsilankymų.

„Darbininkų universiteto draugijos Varšuvoje“ Vilniaus skyrius – Lenkų socialistų partijos kultūros-švietimo organas, turi tikslą lavinti darbininkus ir priartinti juos prie partijos tikslų.

Iki šiol draugijos veikla apsiribojo organizaciniu darbu ir keletu L[enkų] s[ocialistų] p[artijai] priklausančių seimo narių ir senatorių pranešimais paskaitose.

Draugijos veiklą labai sunkina L[enkų] s[ocialistų] p[artijos] vietinės organizacijos skilimas ir bendradarbiavimo su Profesinių sąjungų srities komisijos Lenkų kultūros-švietimo padaliniu, kuriame įsigalėję Socialistų sąjungos „Darbas“ nariai, trūkumas.

„Vilniaus žemės kaimo jaunimo sąjunga“ – daugiausiai provincijai skirta organizacija, turi keletą jaunimo ratelių Vilniuje. Ratelius sudaro paskaitų, dramos, bibliotekų ir sporto sekcijos. Sąjungą įkūrė Kresų sargybos ir Liaudies tarybų politinės partijos nariai, dabar ji vienija daugiausiai centro kairės orientacijos elementą, taip vadinamus nacionalinius kairiuosius. Sąjungos veiklą sunkina materialinių išteklių stoka. Reikia pabrėžti, kad dabartinė sąjungos veikla yra apolitiška, tuo ji skiriasi nuo kraštutinių dešiniųjų ar kairiųjų politinių judėjimų veiklos.

„Kresų sargybos“⁵, kuri išsaugojo savo ankstesnę politinę pavidalą, Vilniaus skyrius dirba minimaliai, nes draugijos materialinės lėšos apribotos. Anksčiau (1919–21 metai) d[raugi]ja „Kresų sargyba“ turėjo daug apmokamų darbuotojų, dabar vienija nedidelį skaičių asmenų, idėjiškai ištikimų d[raugi]jos šūkiams. D[raugi]jos pagrindinis darbas – kaimo gyventojams skirto žurnalo „Vilniaus žemė“ leidyba.

⁴ Originale „macierz szkolna“.

⁵ Organizacija buvo įsteigta 1918 m. ir jos pagrindinis tikslas – buvusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijų sujungimas su Lenkijos Respublika. WYSZCZELSKI, Lech. *Wojna polsko-rosyjska 1919–1920*. Warszawa: Bellona, 2010, t. 1, s. 39.

Vilniaus harceriai turi organizavę mokyklinio jaunimo harcerių skyrius. Dėl to, kad paskutiniaisiais metais organizacija įgavo aiškiai politinio atspalvio, ji sulaukia įvairių politinių srovių aštrios kritikos. Tai silpnina jos autoritetą visuomenėje, o vidinė trintis mažina darbo apsakas.

„Lenkų scenos meno rėmimo Vilniaus draugija“ carizmo etapu suvaidino reikšmingą vaidmenį materialiai ir moraliai palaikant Lenkų teatrą Vilniuje nuo 1906 metų iki vokiečių okupacijos. Dėl šios draugijos, vienijusios lenkų visuomenės pastangas, Lenkų teatras veikė be pertraukų, nors materialinės sąlygos buvo sunkios. Todėl ir po 1919–20 metų Lenkų scenos meno rėmimo draugija buvo laikoma vienintele scenos meno puoselėtoja ir gavo koncesiją laikyti lenkų teatrus Vilniuje sudarant sutartį su [teatrų] direktoriais.

Tačiau patirtis parodė, ką ne kartą tvirtino ir Vilniaus spauda, kad dabar draugija yra mažai gyvybinga. Naujų ir jaunų jėgų patekimas į draugiją, ypač į jo valdybą, yra apsunkintas. Todėl valdybos nariai lieka joje po keletą ar keliasdešimt metų ir, atsižvelgiant į jų garbingą amžių ir profesinio darbo krūvį, negali produktyviai dirbti, tuo pat metu jie save laiko vieninteliu autoritetu teatriniais klausimais. Šiais metais koncesiją teatrams pono Delegato valdyba suteikė betarpiškai direktoriui [Františkui] Rychlovskui⁶, o Lenkų scenos meno rėmimo draugijai⁶ suteiktas patariamasis balsas teatrų reikalais.

Liaudies teatro draugija egzistuoja, deja, nominaliai ir nuo registracijos pradžios b[uvusiam] Vidurio Lietuvos vidaus reikalų departamente jokios veiklos nevykdė. Irgi svarbus, bet apleistas reikalas – nuolatinio kilnojamojo teatro Vilniaus žemėje įkūrimas arba spontališkai besikuriančių dramos ratelių palaikymas.

Žiūrint iš Lenkijos valstybingumo ir lenkų kultūros plėtos Kresuose taško tai yra nesaugus reiškinys, ypač jeigu turėsime omenyje, kad būtent Rytų kresuose tautinės mažumos vykdo kultūrinę veiklą, kurią subsidijuoja užsienio valstybės. Provincijos gyventojai neturintys lenkiškų pramogų gausiai dalyvauja baltarusių ir rusų meno renginiuose, to pasekmė – pasiduoda kultūros, ne tik visiškai svetimos lenkų dvasiai, bet net ir priešiškos jai, įtakai. Gaila, bet iki šiol pavojus šioje srityje nėra visuomenės tinkamai įvertintas, sanaciniu valstybės finansų laikotarpiu vyriausybė nerėmė tos akcijos [lenkų kultūros stiprinimo].

„Lenkų kraštotyros draugijos“ Vilniaus skyrius supažindina Vilnių su įvairiais Lenkijos Respublikos rajonais ir vietovėmis per paskaitų ciklus ar kraštotyros ekskursijas.

Tuo pat metu draugija padeda atvykstančioms į Vilnių gausioms ekskursijoms pažinti miestą ir apylinkes. Šį darbą draugija įgyvendina bendradarbiaudama su

⁶ Franciszek Rychłowski (1878–1949) – lenkų režisierius, aktorius, tarpukariu su pertraukomis buvo Vilniaus teatrų (Didžiojo, tuometinėje *Wielka Pohulanka* (dabar J. Basanavičiaus gatvėje), Vasaros (Bernardinų sode) direktorius, eksperimentinio „Redutos“ teatro trupės dalies vadovas. Iš Vilniaus į Torunę išvyko 1945 m. pavasarį. Franciszek Rychłowski. *Encyklopedia teatru polskiego* [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <https://encyklopediateatru.pl/osoby/17702/franciszek-rychlowski>

Vilniaus mylėtojų draugija, kuriai vadovauja žymūs Stepono Batoro universiteto profesorai [Ferdinandas] Ruščycas ir [Juljušas] Klosas⁷.

„Stepono Batoro universiteto bičiulių draugija“ ir „Vaivadijos pagalbos akademianiam jaunimui komitetas“ turi tikslą bendradarbiaujant su universiteto valdžia ir akademinėmis organizacijomis organizuoti didelę pagalbą SBU⁸ besimokančiam lenkų jaunimui ir koordinuoti visuomenės pastangas toje srityje.

Tokius pačius tikslus vidurinių mokyklų mokinių atžvilgiu vykdo „Besimokančio jaunimo bičiulių draugija“ ir su Vilniaus švietimo apygardos kuratorijos leidimu ir parama besikuriančios draugijos prie atskirų vidurinių mokyklų.

C. Profesinių sąjungų ir susivienijimų kultūrinis darbas.

Profesinės sąjungos, išskyrus inteligentijos susivienijimus, daugiausiai telkiasi apie Krikščionių profesinių sąjungų centrinės sąjungos, veikiančios šv. Jono 3 (tik lenkiškos) ir Profesinių sąjungų apygardos komisijos, įsikūrusios Želigovskio⁹ g. 4.

Jos yra priklausomos nuo darbo inspektorato. Visuomeniniu politiniu požiūriu Krikščionių sąjungos yra Krikščionių demokratų įtakoje, o sąjungos Želigovskio gatvėje Lenkų socialistų partijos, socialistinės grupės „Darbas“ ir komunistų įtakoje. Tų sąjungų kultūros-švietimo darbą vykdo kultūros-švietimo sekcijos. Jų darbas yra organizuoti paskaitas, vaidinimus, bibliotekas, pramogas ir pan.

Labiau intensyvų kultūros-švietimo darbą vykdo inteligentų sąjungos. Toms sąjungoms priklauso „Lenkų technikų draugija Vilniuje“, „Lenkų gydytojų sąjunga“, „Veterinarijos gydytojų sąjunga Vilniuje“, „Valstybės tarnautojų draugijos Vilniaus skyrius“, „Stepono Batoro universiteto mokytojų kolektyvas“, „SBU asistentų sąjunga“, „Rezervo karininkų sąjungos“ Vilniaus skyrius, „Kresų veteranų draugija“, „Lenkų legionistų sąjunga“, „Dovborčykų¹⁰ draugija Tėvynės šlovei“. Tos dvi paskutinės sąjungos vienija dviejų armijoje ir visuomenėje egzistuojančių politinių ideologijų kariškius ir yra tarsi jų rezervas.

Esanti „Krašto saugumo sąjunga“ taip pat vienija kairįjį elementą, Vilniuje dabar nerodo labai aktyvios veiklos.

Gana aktyvų kultūrinį darbą dirba geležinkelininkų sąjungos, ypač „Geležinkelių liepsna“ Kolejova¹¹ 19 gatvėje. Veikla remiasi kinematografija, kas savaitę rengiamų

⁷ Ferdynand Ruszczyk (1870–1930) – garsus lenkų dailininkas, S. Batoro universiteto Menų fakulteto dekanas, aktyvus Vilniaus m. kultūrinio ir mokslinio gyvenimo veikėjas. *Wilno Vilnius Vilne 1918–1948*. Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2023, s. 307, 209; Juliusz Klos (1881–1933) – garsus architektas ir meno istorikas, S. Batoro universiteto Menų fakulteto dekanas, Architektūros katedros vedėjas, daug prisidėjęs prie Vilniaus m. kultūros objektų tyrimų ir jų erdvių restauravimo, „Vadovo po Vilnių“ autorius. BUTVILAITĖ, Rasa. Juliusz Klos. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [žiūrėta 2024 03 04]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/juliusz-klos/>

⁸ SBU – Stepono Batoro universitetas.

⁹ Dabar Klaipėdos g.

¹⁰ Gen. Józefo Dowboro-Muśnickio (1867–1937) būriuose tarnavę asmenys.

¹¹ Dabar Geležinkelio g.

mėgėjiškų pasirodymų ir Vilniaus operos artistų koncertais, mokslo paskaitomis, bibliotekos, skaityklos išlaikymu ir pan[ašiai].

D. Meno draugijos

Visuomeninis meninis judėjimas Vilniuje yra minimalus. Visa veikla šioje srityje (koncertai, vaidinimai ir pan[ašiai]) yra daugiausiai privati ar SBU Dailės fakulteto iniciatyva.

Iš meno draugijų reikėtų išskirti „Vilniaus dailininkų draugiją“ ir meno draugiją „Lutnia“ bei „Meno mylėtojų ratelį“.

„Vilniaus dailininkų draugija“ anksčiau Vilniuje išleido menui skirtą mėnraštį „Pietūs“ ir periodiškai rengė savo narių parodas. Mėnraštis „Pietūs“ buvo pats populiariausias meno žurnalas Lenkijoje ir dalis jo tiražo padedant Lenkijos užsienio reikalų ministerijai buvo išplatinama užsienyje. Dabar tą mėnraštį draugija leidžia Varšuvoje.

Meno draugija „Lutnia“ prieš karą vykdė aktyvią kultūros-meno veiklą organizuodama aukšto meninio lygio artistų pasirodymus. Dabar po ilgesnio neveiklumo draugija kartu su dainų mylėtojų rateliu rengia koncertus.

Vidurio Lietuvos laikotarpiu inicijuota „Tarpsąjunginė kultūros-meno komisija“ turėjo vienyti visuomenės pastangas keliant plačiausių masių kultūrinį-meninį lygį. Ji lengvatinių biletų pagalba lengvino profesinių sąjungų nariams patekimą į teatrus ar koncertus, išlaikė dramos mokyklą, mokyklų mokinių pasirodymus ir pan[ašiai]. Deja, bet komisijos veikla tęsėsi neilgai, atskiros sąjungos atšaukė savo narius ir po trumpo egzistavimo Kultūros-meno komisija veiklą nutraukė.

E. Labdaros draugijos.

Lenkų labdaros akcijos būdingas reiškinys yra darbo paskirstymas tarp didesnio skaičiaus draugijų. Labdaros draugijų veikla nėra koordinuota. Nesant tinkamų ryšių, o dažnai ir tarpusaviu panašių ir net vienodų tikslų turinčioms draugijoms rungtyniaujant, ar trūkstant visuomenės dėmesio tokie veiklai, labdaros draugijos dažnai vykdo minimalų darbą, ypač kai lėšos yra labai ribotos.

Aktyviausios draugijos yra tos, kurioms vadovauja žymios asmenybės, jos be teisiškai egzistuojančių valdybų yra faktiškai veiklos vadovai.

Tarp benamių vargšų vaikų išlaikymą, apgyvendinimą, taip pat ir profesinį lavinimą suteikiančių draugijų į pirmą planą iškyla Vilniaus labdaros draugija, pavadinta „Jėzaus širdies namai“ ir šv. Pranciškaus Saleziečio draugija „Santūrumas ir darbas“. Šios draugijos sumaniai vadovaujamos kunigo prelado [Karolio] Lubianieco¹² pasiekė visuotinį visuomenės pripažinimą. Keliolika metų jos suteikia visuomenei gausų skaičių specialybę turinčių darbininkų, kurie išauklėti tautine ir išskirtinai krikščioniška dvasia.

¹² Karol Lubianiec (1866–1942) – katalikų kunigas, lenkų visuomenės veikėjas. Vilniaus dvasinės seminarijos dėstytojas, vicerektorius, steigęs globos namus mieste, rūpinęsis vilniečių religiniu gyvenimu, inicijavo Jėzaus širdies bažnyčios (architektas A. Vivulskis) statybą, KALISZ, Łukasz. Charitable work of Rev. Karol Lubianiec (1866–1942). *The Journal of History and Education*, 2018, Nr. 3–4, p. 217–227.

Pavyzdinį darbą taip pat atlieka „Carito“ draugija, kurios pagrindinis vadovas kunigas Seimo narys [Ignacas] Olszanskis¹³. Draugija išlaiko prieglaudą ir mergaičių mokyklą.

Draugija „Labor“ taip pat kelia tikslą ugdyti mergaites. Draugijai vadovauja religinių idealų vienijama asmenų grupė, ji moko mergaites amato. Draugijos naudingas darbas kiekybine prasme dėl atitinkamų lėšų trūkumo nėra produktyvus.

„Vilniaus labdaros draugija“ – viena seniausių miesto draugijų, šiems laikams turi didžiulį kapitalą keletą namų miesto centre pavidalu. Dėl to, kad iki šiol pajamos iš nekilnojamojo turto buvo minimalios, draugijos valdyba iš pagyvenusio amžiaus asmenų buvo mažai aktyvi. „Vilniaus labdaros draugija“ vykdė minimalų darbą, apsiribodama senelių prieglaudos išlaikymu.

„Lenkų Baltojo kryžiaus“ Vilniaus skyrius lenkų-bolševikų ir Vidurio Lietuvos laikotarpiu išplėtojo labai aktyvią plačią veiklą, kurią daugiausiai rėmė užsienio draugijos ir vyriausybė. Tačiau neapdairi draugijos skyriaus administracija sužlugdė jos autoritetą visuomenės akyse, tuo pat metu nuo visuomeninio darbo atstūmė jos vadovybę. Todėl draugija dabar mažina savo struktūras.

„Vilniaus vaikų globos draugija“ turi daug autonominių sekcijų, išlaiko prieglaudą, vaikų lopšėlius ir pan[ašiai]. Draugijos veikloje, ypač po pirmininko a[mžiną] a[tilsį] Zubovičiaus¹⁴ mirties, jaučiamas bendros vadovybės ir artimų ryšių tarp atskirų sekcijų trūkumas. Gana ženkliai pajamas draugijai suteikia „Greitosios pagalbos vaikams“ Prašymų biuras, kuris turi koncesiją įdarbinti savo darbuotojus atskiruose biuruose ir Vilniaus magistrato klientų prašymams rašyti.

„Vargšų lenkų kuratorija“ veikė dar carizmo metais, dabar yra analogiškose sąlygose kaip ir „Vilniaus labdaros draugija“.

Karių globą karo metu vykdė labai energingas „Lenkių ratelis“ ir „Pagalba lenkų kariui“. „Lenkių ratelis“ telkė dvarininkų su tam tikra miestiečių atstovų ir dešinėsios pakraipos Vilniaus pirklių dalimi ratą (dabar aštuoniukės blokas).

„Pagalba lenkų kariui“ vienijo daugiausiai dirbančią inteligentiją ir dalį patriotiškai nusiteikusių, bet su tam tikru radikalumu ir aiškia pagarba legionų kūrėjui maršalkai Juzefui Pilsudskiui, dvarininkų bei pirklių. Ši draugija yra labai populiari tarp legionų divizijos. Draugijos valdybos pastangų dėka ir dabar vykdoma veikla, išlaikant klubus ir skaityklas kariams, rengiant minėjimus, pasirodymus ir pan[ašiai], globojant demobilizuotus karius. Tuo pat metu draugija palaiko nuolatinį ryšį su kitomis visuomeninėmis draugijomis, ypač su „Visuotinio universiteto draugija“ suteikdama jai patalpas viešoms paskaitoms.

¹³ Ignacy Olszański – lenkų visuomenės ir politikos veikėjas, rūpinosi katalikų draugijų steigimu, liaudies valgyklų atidarymu. Buvo Lenkijos krikščionių demokratų partijos vicepirmininku. *Polski słownik biograficzny*. Wrocław; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979, t. XXIV, s. 2.

¹⁴ Galbūt turimas omenyje Ksawery Zubowicz (1859–1923) – Vilniaus lenkų bendruomenės veikėjas, kelių draugijų narys.

„Lenkių ratelis“ be karių globos išlaikė iš Kresų kilusio, bet pastaruoju metu dėl karo veiksmų pasitraukusio iš ten (Lenkų Inflantai, Kaunija, Minsko kraštas ir p[anašiai]) mokyklinio amžiaus jaunimo internatus.

Lenkų iš rytinių pakraščių, dabar nepriklausančių Lenkijos Respublikai, draugijos turi tikslą padėti iš tų kresų kilusiems lenkams, kurie dabar yra Lenkijoje. Tuo pat metu jos palaiko ryšį su vietoje likusiais tautiečiais ir labai dažnai pasisako politiniais klausimais, kai kalbama apie santykius su atitinkamomis užsienio valstybėmis (Rusija, Kauno Lietuva, Latvija).

To tipo organizacijoms priklauso: „Lenkų iš Baltarusijos kresų sąjunga“, „Lenkų tremtinių iš Kauno Lietuvos sąjunga“ ir „Inflantiečių sąjunga“. Į šias sąjungas susibūrę asmenys labiausiai žvalgosi į gimtas vietas. Jie mano, kad prieš padalijimus buvusios Lenkijos Žečpospolitos teritorijų suvienijimą Lenkijos Respublika dar neužbaigė. Todėl politiniu požiūriu tos draugijos turi aktyvų ir dalinai federacinį pobūdį.

Idėjinio politinio pobūdžio moterų organizacijoms priklauso „Tautinė moterų organizacija“ (aštuoniukės bloko atitikmuo) ir „Patriotinė lenkių sąjunga“ (radikalių partijų, reliatyviai buvusio bloko sąrašas Nr. 22, atitikmuo). Šios sąjungos iš dalies vykdo švietimo ir labdaros darbą, kaip ir religinės pakraipos kultūros ir labdaros sąjungos. Tokioms sąjungoms priklauso: „Katalikiška lenkių sąjunga“, „Švento Vincento Pauliečio mielaširdingumo moterų draugija“, „Švento Vincento Pauliečio vyrų draugija“, „Šv. Juozapo ligonių globos draugija“, „Labdaros ir kultūros sklaidos draugija“.

F. Visuomeninės ir sporto draugijos

Atskiriems laikiniams ar nuolatiniais tikslams įgyvendinti susikūrė, ypač pastaraisiais laikais, daug visuomeninių draugijų ar Lenkijos teritorijoje veikiančių jų skyrių. Vienos jų orientuojasi į valstybės plėtrą ir galią („Priešdujinės gynybos komiteto“ Vilniaus skyrius, „Buriavimo lygos“ Vilniaus skyrius, „Valstybės oro gynybos lygos“ Vilniaus skyrius), kitos į visuomenės fizinę ar sveikatos plėtrą. Šio tipo organizacijoms priklauso: „Eugenikos draugijos“ (kovos už rasės grynumą) Vilniaus skyrius, „Dermatologijos draugijos“ Vilniaus skyrius, „Kovos su tuberkulioze draugijos“ Vilniaus skyrius ir daug sporto draugijų. Dabar Vilniuje veikia šios sporto draugijos: „Irkavimo draugija Vilniuje“, „Vilniaus dviratininkų draugija“, „Gimnastikos draugija „Sakalas““, „Vilniaus čiuožimo draugija“, „Vilniaus medžiotojų draugija“, „Vilniaus draugija „Sliudininkai“, „Akademinė sporto sąjunga“ ir daug karinių sporto klubų.

Šių draugijų didžiausi trūkumai yra: pernelyg mažos finansinės lėšos ir per menkas tarpusavio ryšys. Keletą metų egzistuojanti „Centrinė Vilniaus sporto draugijų sąjunga“ de facto neegzistuoja ir jau ilgesnį laiką nerodo jokios veiklos. Tačiau reikia pažymėti, kad sporto judėjimo plėtra paskutiniu metu vėl stiprėja. Todėl esant tinkamai visuomenės paramai ir tam tikrai valstybės pagalbai, sporto plėtra gali duoti apčiuopiamų rezultatų, ypač jeigu turėsime omenyje, kad Vilnius ir jo apylinkės yra tinkama teritorija įvairioms sporto rūšims.

III. Baltarusių draugijos

Nuo Rygos sutarties sudarymo Vilnius tapo Lenkijos Respublikos sudėtyje atsidūrusių rytinių teritorijų, kurias baltarusiai vadina „Vakarų Baltarusija“, jų nacionalinio judėjimo centru. Todėl Vilniuje telkiasi baltarusių organizacijos ir draugijos, siekiančios baltarusių gyvenimo įvairiapusės plėtos. Charakteringas tokių draugijų reiškinys – nepaprastai vieningas požiūris į Lenkijos valstybingumą (neabejotinai neigiamas) ir sovietinės Baltarusijos aiški įtaka joms.

Vidurio Lietuvos laikotarpiu prolenkiškos orientacijos baltarusių, vadovaujamų Pavlo Aleksiuco, inicijuota draugija „Baltarusių sąjunga“ ir baltarusių klubas „Vienybė“ de facto neveikia jau keletą metų.

Dabar tarp Vilniaus baltarusių draugijų prolenkiško nusistatymo įgavo „Baltarusių pilietinis susivienijimas“, vadovaujamas Stanislovo Voleišos. Ta organizacija buvo sukompromituota dėl azartinių žaidimų vykdymo, ji vienijo daugiausiai žemos etinės laikysenos asmenis, todėl negali suformuoti baltarusių visuomenės palankaus požiūrio į Lenkijos valstybingumą, ypač kai jos vadovybės intencijų nuoširdumas yra abejotinas. Todėl pageidautina būtų įkurti ir remti baltarusių draugijas, kurios vienyty Lenkijos valstybingumui palankius ir žymesnius, tarp baltarusių etiškai ir politiškai nesukompromitavusius asmenis.

Likusios baltarusių draugijos palaiko nuolatinę tarpusavio ryšį per taip vadinamą „Nacionalinį baltarusių komitetą“, kuris kartu su Seimo baltarusių klubu vadovauja baltarusių judėjimui. Dabar tas komitetas siekia Rytų ir Vakarų Baltarusijos suvienijimo ir nepriklausomybės.

Labiausiai aktyvi ir plačiausią veiklą plėtojanti draugija yra „Baltarusių mokykla“. Ji turi tikslą plėsti ir remti baltarusiškas mokyklas, ir pradines, ir vidurines. Draugija savo suvažiavimuose ir susirinkimuose taip pat aptaria ir propaguoja Vilniaus stačiatikių seminarijos ir katalikų dvasinės seminarijos baltarusinimo idėją. Tačiau Katalikų dvasinės seminarijos subaltarusinimo projektą baltarusių veikėjai nukėlė į antrą planą, kaip esamomis politinėmis sąlygomis sunkiai įgyvendinamą.

„Baltarusių mokslo draugija“ veikia minimaliai. Ji išlaiko nedidelį muziejų Bazilionų rūmuose ir siekia leisti mokslo, taip pat ir politinius leidinius. Draugijos pirmininkas [Ivanas] Luckevičius – pats intelektualiausias tarp baltarusių – neseniai per draugiją išleido knygelę Konrado celės klausimu, kurioje polemizavo su profesoriais [Stanislavu] Pignoniu ir [Juljušu] Klosu dėl minėtos celės vietos.

„Baltarusių karo aukų globos komitetas“, kuriam energingai vadovauja¹⁵ kunigas Seimo narys [Adamas] Stankevičius¹⁶, išlaiko vaikų prieglaudą. Detalų Komiteto

¹⁵ Paraštėje mėlynu pieštuku ranka įrašyta Ostrowski?

¹⁶ Adam Stankevič (1892–1949) – baltarusių visuomeninis ir politinis veikėjas, vienas iš Baltarusijos krikščionių demokratų partijos steigėjų, baltarusių spaudos Vilniuje leidėjas. LAPINSKIENĖ, Alma. Adam Stankievič. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [žiūrėta 2024 03 02]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/adam-stankevic/>

veiklos apibūdinimą Ponui Delegatui¹⁷ praeitų metų rudenį pateikė Kontrolės komisija. Komiteto veiklos kryptis nepasikeitė. Dėmesio sulaukia faktas, kad prieglaudos materialinė padėtis nėra gera. Matomai, baltarusių veikėjai pinigus gauna iš sovietinės Baltarusijos, pirmiausiai agitacinei ir politinei veiklai, o ne prieglaudos tinkamam išlaikymui. Baltarusių Vilniuje trūkumas ir visiškas provincijos baltarusių valstiečių abejingumas užkerta kelią gauti lėšų iš ten prieglaudos išlaikymui. Todėl labiausiai prieglaudą remia Seimo nariai baltarusiai, skirdami tam tikslui tam tikrą dienpinigių procentą.

Šiais metais baltarusių draugijų skaičių padidino baltarusių kooperatyvas „Baltarusių dirbtuvė“, veikianti labai aktyviai. Apie minėtos draugijos veiklą pasiunčia Ponui Delegatui specialią ataskaitą.

Baltarusių kooperatyvų veikla taip pat kelia politinės agitacijos tikslą. Tos draugijos daugiausiai steigiamos provincijoje. Reikia pastebėti, kad Vilniaus krašte pradėjus galioti kooperatyvų įstatymui, politinei administracijai pasunkėjo kooperatyvų kontrolė, nes jie nepatenka į Rytinių žemių Generalinio komisaro 1919.IX.25 d. potvarkio Nr. 255 apie draugijas ir sąjungas, veikimo lauką.

IV. Lietuvių draugijos

Lietuvių draugijų steigimas yra panašus į baltarusių draugijų kūrimą. Lietuvių draugijos neabejotinai subsidijuojamos Kauno vyriausybės, palaiko tarpusavio ryšį per „Laikinąją lietuvių komitetą“, į kurio sudėtį įeina atskirų draugijų nariai. Komitetas pasisako politiniais klausimais, o jo nutarimai kitais klausimais yra atskirų draugijų vykdomi.

Lietuvių visuomenė daugiausiai dėmesio skiria lietuviškų mokyklų plėtrai. Todėl Vilniaus švietimo draugija „Rytas“ turi išskirtinę paramą. Detalų draugijos veiklos apibūdinimą Ponui Delegatui įteikė tą draugiją kontroliavusi komisija.

Pastaruoju metu draugija „Rytas“ išplėtojo plačią akciją spaudoje ir Seime dėl neva varžomo lietuvių mokyklų darbo. Akcija pasiekė, kad iki tam tikro lygio buvo sureguliuota lietuvių mokyklų padėtis (draugija įteikė daug prašymų Mokyklų inspektoratui dėl koncesijų mokykloms atidaryti ir daug mokyklų koncesijas gavo).

Draugijai „Rytas“ vadovauja valdyba iš kelių asmenų, bet faktinis vadovas yra pirmininkas kunigas Katalikų dvasinės seminarijos profesorius [Petras] Kraujelis¹⁸. Ir šiuo atveju jaučiamas žymios asmenybės dominavimas valdyboje, žiūrint iš draugijos interesų pusės ir tai palankiai veikia draugijos plėtrą. Lietuvių draugijos „Rytas“ ir kitų lietuviškų draugijų politinį pobūdį liudija tai, kad lietuvių mokytojų suvažiavimo

¹⁷ Lenkijos vyriausybės delegatūra Vilniuje įkurta 1920 m. gruodžio mėn. Delegatu paskirtas W. Raczkiewicz.

¹⁸ Petras Kraujalis (1882–1933) – katalikų kunigas, lietuvių visuomenės veikėjas, rūpinęsis lietuviško švietimo Vilniuje ir jo krašte plėtra, lietuviškos spaudos leidyba, organizacinio gyvenimo stiprinimu. MAKARIŪNAS, Kęstutis. „Ryto“ draugijos pirmininkas Petras Kraujalis ir jo atminimas. *Lietuvių švietimo draugija „Rytas“*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013, p. 105–115.

šių metų birželio 8 ir 9 d. projektas priderintas prie „Dainų šventės“ – nacionalinio ir lietuvių visuomenės jėgų pasirodymo.

„Lietuvių mokslo draugija“ su vienu žymiausių lietuvių protu daktaru [Jonu] Basanavičiumi¹⁹ priešakyje keletą kartų per metus rengia susirinkimus su paskaitomis, kuriose draugijos nariai skaito istorinės, etnografinės, kalbotyros ir pan[ausios] tematikos pranešimus. Tačiau atsižvelgiant į mažą lietuvių inteligentų skaičių Vilniuje ir jų perkrovimą visuomeniniu ir politiniu darbu (beveik kiekvienas lietuvis yra keletu lietuviškų draugijų nariu), „Lietuvių mokslo draugija“ negali būti labiau aktyvi.

Neturtingus lietuvius globoja „Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti“ ir „Lietuvių draugija vaikams šelpti“. „Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti“ padeda pagalbos reikalingiems lietuviams, todėl į draugijos biurą nuolat kreipiasi atskiri asmenys, dažnai atvykstantys ne iš Vilniaus, o net iš Kauno Lietuvos. Todėl draugija yra gera erdvė konspiraciniam darbui ir ryšiams su Kauno Lietuva palaikyti.

„Lietuvių draugija vaikams šelpti“ išlaiko vaikų prieglaudą. Pagrindinė vaikų prieglaudų organizatorė yra Emilija Vileišienė²⁰, labai aktyvi veikėja, kuri ne vieną kartą spaudoje ir dažnuose teismo procesuose siekė ir siekia susilpninti Lenkijos valstybingumo autoritetą, kiekviename žingsnyje pabrėždama, jog lietuvių visuomenei Vilniaus krašte nuolat daroma skriauda.

„Lietuvių draugijos vaikams šelpti“, kaip ir lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ tikslas yra sutelkti Vilniuje kuo daugiau lietuvių jaunimo, kad tokiu būdu pademonstruoti Vilniaus lietuviškumą. Todėl į Vilniaus prieglaudą ir lietuviškas mokyklas pritraukiami vaikai ne tik iš viso Vilniaus krašto, bet ir Kauno Lietuvos²¹.

„Lietuvių katalikų draugija „Blaivybė“ – labiausiai apolitiška lietuvių draugija, nerodo didesnio aktyvumo, bet siekia centralizuoti visos lietuvių visuomenės antialkoholinį judėjimą. Praeitais metais tvirtinti buvo pateiktas naujas d[raugi]jos statusas, kuriame jos veiklos arealas apima visą Lenkijos teritoriją.

Lietuvių draugija „Sanitarinė pagalba“ ilgesnį laiką išlaiko kliniką, kurios paslaugomis didele dalimi naudojasi ir nelietuviai, nes klinika laikosi santykinai gerai. Nėra abejonų, kad ši institucija dėl politinių priežasčių yra subsidijuojama Lenkijos valstybingumui priešišku veiksmu.

Minėtų lietuviškų draugijų veiklą papildė lietuviški kooperatyvai, kurie maisto produktais aprūpina ne tik narius. Dėl to, kad kooperatyvai paprastai turi geresnės

¹⁹ Jonas Basanavičius (1851–1927) – lietuvių tautinio atgimimo veikėjas, Lietuvos nepriklausomybės akto signataras, Vilniaus lietuvių kultūros ir mokslo gyvenimo plėtotojas. MIKNYS, Rimantas. Jonas Basanavičius. *Lietuvių visuotinė enciklopedija* [žiūrėta 2024 03 04]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/jonas-basanavicius/>

²⁰ Emilija Vileišienė (1861–1935) – lietuvių visuomenės veikėja, ypač rėmusi lietuvių kalbines teises Vilniaus bažnyčiose, steigusi ir globojusi lietuvių labdaros draugijas. EIDINTAS, Alfonsas. Emilija Vileišienė. *Lietuvių visuotinė enciklopedija* [žiūrėta 2024 03 04]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/emilija-vileisiene/>

²¹ Panašios strategijos laikėsi ir dalis Lietuvos Respublikoje gyvenusių lenkų, kai siuntė vaikus mokytis Vilniaus vidurinėse mokyklose.

kokybės ir pigesnius produktus negu kitur, juose noriai lankosi netgi lenkai. Šis reiškinys yra nepageidaujamas, nes, pirma, atgraso dalį gyventojų nuo lenkiškų parduotuvių, o, antra, įtraukia juos tam tikru lygiu į lietuviškos įtakos orbitą.

Sėkmingą kovą su tuo reiškiniu, mano nuomone, galima būtų atlikti suteikiant palankesnius kreditus lenkų kooperatyvams, tuo pat metu juos įpareigojant gauti minimalų pelną.

V. Rusų draugijos

Rusų visuomeninis gyvenimas telkiasi dvejose draugijose: 1) „Vilniaus rusų draugijoje“ ir 2) „Stačiatikių pagalbos neturtingiesiems ir vaikams draugijoje Vilniuje“.

Vilniaus rusų draugija daugiausiai vienija buvusius rusų aukštus pareigūnus, monarchistus ir vienos nedalomos imperatoriaus vadovaujamos Rusijos šalininkus. Kontrolės komisijai draugijos veiklą patikrinus keletą kartų ir man patikėtoms įstaigoms Informacinės agentūros agentams sekus ją, pasimatė bendras draugijos pobūdis.

Papildomą įtaką nukenksminant minėtą draugiją turėjo opozicijos su [Pavlu] Ivašincevu²² priešakyje veikla. Dėl nesusipratimų draugijoje buvo daug teismo procesų prieš buvusius valdybos narius, pirmiausia [Ivaną] Galyševą²³ ir [Dorofejų] Bochaną²⁴, ir administraciją. Būtų pageidautinas kiek greitesnis tardymo tyrimo tempas tuo klausimu, nes lėtas jo sprendimas demotyvuoja opoziciją ir neigiamai veikia bendrai abejingą draugijos narių, tarp kurių Galyševas ir draugai turi didelę populiarumą, grupę.

„Stačiatikių pagalbos neturtingiesiems ir vaikams draugija Vilniuje“ yra ne tik rusų įstaiga, bet tuo pat metu ir stačiatikių. Stačiatikybės apsauga Lenkijoje yra vienas iš pagrindinių draugijos uždavinių. Apie tai liudija senatoriaus, buvusio Dvasinės seminarijos inspektoriaus ir diacezinės tarybos nario Viačeslavo Bohdanovičiaus²⁵ ir b[uvusio] arkivyskupo Eleuterijaus asmeninio sekretoriaus Lekanto dalyvavimas draugijos veikloje. Tie du asmenys užduoda toną draugijos veiklai.

Draugijos istorinė praeitis ir esančios srovės buvo apibūdintos Kontrolės komisijos 1922 metų ataskaitoje.

²² Pavlas Ivašincevas – Vilniaus rusų bendruomenės veikėjas, 1925 m. mieste įkurtos Nacionalinės rusų partijos pirmininkas. JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ, Joanna. *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010, s. 463, 468.

²³ Ivanas Galyševas – carinės armijos pulkininkas, pasisakęs už Rusijos monarchijos atkūrimą, tarpukariu gyveno Vilniuje, buvo aktyvus miesto rusų bendruomenės narys. JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ, Joanna. *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie*, s. 460, 463.

²⁴ Dorofejus Bochanas (1878–1942) – rusų rašytojas, Vilniaus rusų visuomenės veikėjas, literatūrinio gyvenimo puoselėtojas, laikraščių „Iskra“ ir „Novaja Iskra“ redaktorius. LAVRINEC, Pavel. Dorofech Bochan. *Lietuvių visuotinė enciklopedija* [žiūrėta 2024 03 04]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/dorofej-bochan/>

²⁵ Viačeslavas Bohdanovičius (1872–1939 ar 1940) – Vilniaus baltarusių veikėjas, baltarusių švietimo ir organizacinio gyvenimo mieste puoselėtojas, Vilniaus stačiatikių dvasinės seminarijos inspektorius, Lenkijos senato narys. JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ, Joanna. *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie*, s. 398, 466–468.

VI. Žydų draugijos

A. Bendros pastabos.

Žydų draugijų Vilniuje yra daug. Reikia pabrėžti tų draugijų aktyvumą ir žydų visuomenės įdedamą didžiulį darbą ir kapitalą į tas draugijas. Bendrai paėmus jos plėtojasi gerai, kai kurios jų dirba pavyzdinai.

Jeigu lietuvių ir baltarusių draugijos pagal narių politinius įsitikinimus yra monolitiškos, tai žydų draugijose aiškiai yra pasidalijimas. Todėl žydų draugijos ne kartą yra tapusios atskirų žydų politinių partijų įtakos kovos arena. Išorėje trintis beveik nepasireiškia, ypač tais atvejais, kai žydų bendruomenė valdžios ar kitų bendruomenių aktyse galėtų būti diskredituota.

Tik kai kurios žydų draugijos gauna finansavimą iš magistrato. Daugumos jų biudžetus sudaro Vilniaus žydų bendruomenės aukos (žydų gatvių rinkliavų rezultatai įprastai yra geresni negu kitų tautybių) ar užsienio organizacijų, ypač amerikiečių, parama. Tačiau reikia pabrėžti, kad pastaruoju metu užsienio organizacijų parama labai sumažėjo.

B. Švietimo draugijos

Skaitlingiausių žydų visuomeninių draugijų grupę sudaro švietimo draugijos. Žydų bendruomenė suprasdama didelę švietimo reikšmę, skiria tam didžiules lėšas. Todėl dabar yra daug švietimo draugijų, kurias steigia ir išlaiko atskiros žydų politinės srovės ar kuriamas remti tiksliai apibrėžto tipo profesinę mokyklą.

„Vilniaus žydų švietimo centrinis komitetas“, kaip ir „Žydų mokyklos centrinė organizacija“, išlaiko daug pasaulietinių žydų mokyklų. Tos organizacijos²⁶ valdyboje dabar susiduria žydų demokratų, Bundo (kairiojo ir dešiniojo) ir komunistų interesai. Faktiškai likvidavus „Žydų kultūros lygos“, kuri vienijo pačius radikaliausius žydų elementus, veiklą, kairiosios žydų partijos veiklą perkėlė į Švietimo centrinį komitetą. Komitetas dabar yra labiausiai aktyvus žydų pasaulietinės mokyklos šalininkas, tą idėją nuolat propaguoja mokyklų mokinių tėvų susirinkimuose ir dažnai rengiamuose mitinguose.

Kitą žydų švietimo kryptį atstovauja draugija „Tarbut“²⁷, sionistinio Centrinio komiteto struktūra, „Talmud Toros jungtinis komitetas“ (Waad Hameuchod²⁸) ir sionistų ortodoksinė draugija „Mizrachi“²⁹. Šios draugijos yra hebrajų mokyklos šalininkės, o jeigu kalbėti apie „Talmud Toros jungtinį komitetą“, tai ir religinės mokyklos rėmėja.

Draugija „Ort“³⁰ turi tikslą išlaikyti ir remti amatus ir žemės ūkio darbus tarp žydų. Ji taip pat išlaiko žydų technikumą Gdansko³¹ g[atvėje]. D[raugi]jos vadovybės,

²⁶ Vilniaus žydų švietimo centrinio komiteto.

²⁷ *Tarbut* iš hebrajų k. reiškia „kultūra“.

²⁸ *Waad Hameuchod* iš hebrajų k. reiškia „jungtinis komitetas“.

²⁹ *Mizrachi* (hebr. *Merkaz ruhani*) reiškia „dvasinis centras“.

³⁰ Ort – Amatų ir žemės ūkio darbų draugija.

³¹ Dabar Islandijos g.

technikumo pedagoginio personalo, kaip ir mokinių, sudėtis politinių pažiūrų požiūriu yra labai radikali. Todėl d[raugi]ja sulaukia ypatingo [mūsų] dėmesio, nes didesnis mokinių – daugiausiai smulkių amatininkų ir mažų miestelių prekybininkų vaikų – provincijoje skaičius yra gera dirva nesantaikiai kurstyti. Profesinių mokyklų draugija „Darbo pagalba“ išlaiko daug amatininkų dirbtuvių Subačiaus g. 19. Jos tikslas – suteikti žydų jaunimui profesinį išsilavinimą, nuo draugijos „Ort“ skiriasi mažesniu politiniu atspalviu. Draugijos „Darbo pagalba“ darbo Delegatūros³² Kontrolės komisijos patikrinimas ir man patikėtos įstaigos Informacinės agentūros sekimas neparodė, kad būtų atliekama politinė agitacija tarp draugijos ir jos auklėtinių.

Be jau paminėtų draugijų, veikė keletas žydų draugijų, kurių tikslas – išlaikyti atskiras mokyklas. Žydų bendruomenės gyvenime jos nevaidino didesnio vaidmens ir bendrai paėmus, neturėjo politinės veiklos atspindžių.

Tarp tokio tipo pastaruoju metu susikūrusių draugijų paminėtina „Prekybos mokslų propagavimo žydų draugija“, kuri kelia tikslą įkurti žydų Prekybos akademiją. Draugijai priklauso žymesni žydų pirkliai ir pramonininkai.

Iš mokyklų neišlaikančių švietimo draugijų labiausiai aktyvus buvo „Inteligentijos ratelis“, kuris daugiausiai vienijo žydų gydytojus, advokatus, inžinierius ir žurnalistus, jis turėjo klubinį veiklos pobūdį. Pastaruoju metu draugija veiklą sustabdė.

„Žydų liaudies muzikos draugija“ ir „Žydų archeologijos mėgėjų draugija“ beveik nerodo jokios veiklos.

„Žydų meno rėmimo draugija“ savo gyvavimo pradžioje išplėtojo aktyvią veiklą, organizuodama daug dramos vaidinimų, koncertų, paskaitų ir pan[asčiai] ir išlaikydama dramos studiją ir muzikos mokyklą. Dabar draugijos darbo tempas kiek nusilpo.

Gera plėtojasi draugija „Visuomeninė Vilniaus draugija“, etniniu požiūriu mišrus, bet kiekybiškai dominuojamas žydų, klubas.

Kultūros-švietimo darbas vyksta ir Profesinių sąjungų apygardos komisijos Kultūros-švietimo sekcijoje (žydų) ir atskirose profesinėse sąjungose, kuriose kiekybiškai dominavo žydai ir kur dideliu lygiu skverbiasi bundo ir net komunistų srovės.

Žydų kooperatyvai vystosi gerai, tik kaip ir bendrai prekyboje, galima pajusti tam tikrą sąstingį.

C. Labdaros draugijos

Iš labdaros draugijų į pirmą planą iškyla „Žydų sveikatos apsaugos draugija „Oze“³³. Draugija turėdama atitinkamas technines priemones ir ženklus finansus, turi pozityvių rezultatų užkertant kelią ligoms tarp žydų.

Detalų draugijos veiklos įvertinimą Ponui Delegatui pateikiu atskiroje draugijos patikrinimo ataskaitoje. Draugija vienija kairiųjų pažiūrų žydų veikėjus (demokratų,

³² Lenkijos vyriausybės įgaliotinio (delegato) Vilniaus m. įstaiga.

³³ Akronimas nuo organizacijos pavadinimo, kurio originalas rusų kalboje „Obschestvo zdavookhraneniia evreev“, t. y. Žydų sveikatos apsaugos draugija.

bundą ir komunistus) ir yra labai palanki erdvė agitacijai. Dėl to draugijai skiriame didesnę dėmesį.

Artimiausia pagal veiklos lauką draugijai „Oze“ yra labdaros draugija „Mišmejers Choilim“³⁴, kuri išlaiko ligoninę. Draugija populiarė tarp žydų, veiklos ir lojalumo valstybei požiūriais ji kelia mažiau abejonių.

„Žydų draugija karo aukoms padėti“ daugiausiai veikia provincijoje tarp karo nuskurdintų, mažų miestelių žydų. Šiai draugijai tarpininkaujant namų atstatymui iš užsienio, daugiausiai Amerikos, fondų gautos didžiulės lėšos.

„Žydų labdaros draugija“ turi keletą nekilnojamojo turto objektų ir išlaiko senelių prieglaudą. Draugija mažai aktyvi, jai vadovauja turtingesni Vilniaus pirkliai, ji labiau populiarė tarp konservatyvaus žydų elemento.

Žydų gyventojų socialinė globa rūpinasi ir Vilniaus žydų bendruomenė, kuri išlaiko ligonines ir prieglaudas.

Trumpalaikių paskolų suteikimui žydams buvo įkurta daug draugijų, būtent: 1) Lukiškių labdaros paskolų draugija „Gmilus Chesed“³⁵ (suteikia beprocentines paskolas), 2) Vilniaus m. žydų negražintinos pašalpos draugija „Maton Besajser“³⁶, 3) Bebrocentinių paskolų labdaros draugija prie sinagogos „Zavel Germajze ir David Levinson“, 4) Bebrocentinių paskolų labdaros draugija prie balnių sinagogos Vilniuje.

Be to dar egzistuoja žydų labdaros draugijos, teikiančios paramą konkrečiai numatytos kategorijos asmenims, o būtent: 1) Vilniaus m. mirusių žydų šeimų pagalbos ir paramos draugija „Nochum – Avejlim“³⁷, 2) Pagalbos neturtingoms žydėms moterims Chaimo Cholemo vardo sąjunga „Hachnosas Kalo“³⁸ (pagalba sužadėtiniais) ir 3) pagalbos neturtingoms žydėms gimdyvėms draugija (šios draugijos statusas pateiktas tvirtinti pono Vyriausybės delegato įstaigai).

Šios trys paskutinės draugijos atsirado žymiausių žydų pirklių, finansininkų ir pramonininkų iniciatyva ir neturi jokių politinių aspiracijų.

Kaip matyti, žydų labdaros draugijų veikla yra planuojama ir koordinuojama. Tai lemia geresnius rezultatus.

³⁴ *Mishmeres khoylim* (iš hebr. k. Ligonijų vieta). Draugijos ligoninė veikė dabartinėje Kauno g.

³⁵ *Gemilas chesed* (iš hebr. k. Gailestingumo paskola). Draugija teikė beprocentes socialines paskolas nepasiturintiems asmenims.

³⁶ *Matan beSeter* (iš hebr. k. Dovanų paslaptys). Labdaros, socialinės pagalbos draugija, kurios tikslas – išpildyti vieną iš seniausių judaizmo priesakų – dovanoti slaptai, t. y. kai dovanotojas nežino, kas yra gavėjas, o paramos gavėjas nežino, kas yra rėmėjas.

³⁷ *Nichum aveilim* (iš hebr. k. Paguoda gedintiesiems). Draugijos tikslas buvo lankyti gedinčiųjų namus, išreikšti užuojautą sėdintiems šivą (7 dienų gedulo laikotarpis), organizavimas ir dalyvavimas minjane mirusiojo namuose.

³⁸ *Hachnosas kallah* (iš hebr. k. Atvesti nuotaką). Tai buvo labdaringos paramos neturtingoms jaunoms moterims (dažniausiai našlaitėms) ištekėti draugija.

D. Žydų sporto draugijos

Sporto plėtrą Vilniuje tarp žydų bendruomenės propaguoja „Sporto ir gimnastikos draugija“ ir „Akademinis žydų sporto klubas“ (Zaks)³⁹. Pirmoji iš paminėtų draugijų rengia paskaitas ir pratybas savo patalpose ir aikštyne.

Dėl to, kad draugijoje dominuoja bundo, net ir komunistų, įtaka, į jos veiklą atkreiptas Informacinės agentūros dėmesys.

[parašas]

Vyriausybės komisaras Vilniaus m.

K. Wimboras

Literatūra

1. BUTVILAITĖ, Rasa. Juljusz Kłos. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/juliusz-klos/>
2. CITKO, Lilia. Professor Ignacy Daniłowicz and His Paleographic Legacy. Notes on the Transliteration of *The Lithuanian Letopis and the Rus' Chronicle*. *Studia Białorutenistyczne*, 2020, Nr. 14, p. 269–278.
3. EIDINTAS, Alfonsas. Emilija Vileišienė. *Lietuvių visuotinė enciklopedija*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/emilija-vileisienne/>
4. Franciszek Rychłowski. *Encyklopedia teatru polskiego*. Prieiga per internetą: <https://encyklopediateatru.pl/osoby/17702/franciszek-rychlowski>
5. JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ, Joanna. *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010.
6. KALISZ, Łukasz. Charitable work of Rev. Karol Lubianec (1866–1942). *The Journal of History and Education*, 2018, Nr. 3–4, p. 217–227.
7. KIRWIEL, Eleonora. *Kresy Północno-Wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2011.
8. LAPINSKIENĖ, Alma. Adam Stankevič. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/adam-stankevic/>
9. LAVRINEC, Pavel. Dorofej Bochan. *Lietuvių visuotinė enciklopedija*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/dorofej-bochan/>
10. MAKARIŪNAS, Kęstutis. „Ryto“ draugijos pirmininkas Petras Kraujalis ir jo atminimas. *Lietuvių švietimo draugija „Rytas“*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013, p. 105–115.
11. MIKNYS, Rimantas. Jonas Basanavičius. *Lietuvių visuotinė enciklopedija*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/jonas-basanavicius/>

³⁹ Plačiau apie klubo veiklą žr. TOMASZEWSKI, Patryk. *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018, s. 430–432.

12. TOMASZEWSKI, Patryk. *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018.
13. *Wilno Vilnius Vilne 1918–1948*. Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2023.
14. WYSZCZELSKI, Lech. *Wojna polsko-rosyjska 1919–1920*. Warszawa: Bellona, 2010, t. 1.
15. *Polski słownik biograficzny*. Wrocław; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979, t. XXIV.

The Organizational Life of Vilnius City Communities in the 1920s Through the Eyes of Polish Authorities

Dr. Vitalija Stravinskienė

Institute of Lithuanian History, Tilto str. 17, LT-01101 Vilnius, Lithuania
E-mail: vitalija.stravinskiene@istorija.lt
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6228-3278>

Summary

The published document is a valuable but little-known source for the history of Vilnius, recording the organizational life of the city's community. The document (a secret report) was created on the initiative of the Polish Ministry of the Internal Affairs, which collected information on the processes taking place in the country through representatives of the local government. The document was prepared by the office of the Vilnius city commissioner Kazimierz Wimbor in the first half of 1924 and addressed to the representative of the Polish government in Vilnius. The secret report dealt with the activities of various social associations in the city, their leadership, and did not hesitate to provide a political assessment of the organisations and recommendations for further activities. The Jews of Vilnius distinguished themselves from other communities by their organisational activity, founding and maintaining several dozen societies of various kinds.

Gauta / Received 2024 04 11
Priimta / Accepted 2024 06 03